

NAČRTOVANJE NASLEDSTVA NA KMETIJI: UKREP ZA POVEČANJE ŠTEVILA PREVZEMOV SLOVENSКИH KMETIJ IN NJIHOVE PRAVOČASNE PREDAJE NASLEDNIKOM

dr. Boštjan Kerbler, Urbanistični inštitut Republike Slovenije
UDK 728.6 (497.4)
JEL: J110, J240, Q190, R230, Z100

Povzetek:

Za Slovenijo je podobno kot za druge razvite države značilno, da se število prevzemov kmetij zmanjšuje in da kmetije naslednikom niso predane pravočasno. Država je kot članica Evropske unije sicer upravičena do finančnih spodbud, s katerimi želijo te trende ustaviti ali vsaj omiliti, vendar je stanje kljub temu zaskrbljujoče. V članku so predstavljeni dejavniki, za katere smo na podlagi raziskave in obsežne diskusije, ki ji je sledila, ugotovili, da pomembno vplivajo na nasledstvo na slovenskih kmetijah oziroma so zanj specifični in ga še posebej zaznamujejo. Gre za dejavnike, prek katerih se izraža tradicija oziroma tradicionalni vzorci mišljenj in ravnanj, ter dejavnike, prek katerih se kažejo stališča, percepcije in mnenja gospodarjev. Razumevanje vplivanja teh dejavnikov na nasledstvo na slovenskih kmetijah je bilo podlaga za oblikovanje predloga novega ukrepa za povečanje števila prevzemov slovenskih kmetij in njihove pravočasne predaje naslednikom. Gre za ukrep, ki smo ga imenovali »načrtovanje nasledstva na kmetiji«.

Ključne besede: socialna geografija, nasledstvo na kmetiji, prevzemanje kmetij, predajanje kmetij, dejavniki nasledstva, načrtovanje nasledstva na kmetiji

Abstract:

For Slovenia, as for other developed countries, a decreased level of farm takeovers and delays in farm transfers are now characteristic. As a Member State of the European Union, however, Slovenia is entitled to financial incentives aimed at reducing these trends or at least at mitigating them, but the situation remains worrying. This article presents factors that research and extensive discussion have shown to have a significant impact on the succession of Slovenian farms, and which are specific and characterise succession. These factors are in two groups: factors reflecting tradition or a traditional way of thinking and acting, and factors reflecting householders' viewpoints, perceptions and opinions. Understanding the influence of these factors on succession in Slovenian farms represents the basis for proposing new measure to increase farm takeovers in Slovenia and achieve timely transfers of farms to successors. This measure is termed "farm succession planning".

Key words: social geography, farm succession, farm takeovers, farm transfer, farm succession factors, farm succession planning

1. UVOD

Kmetije so najpogosteje v lasti družin (t. i. družinske kmetije) in zato so edini del družbe, ki mora sam zagotoviti svojo socio-profesionalno reprodukcijo. Na družinskih kmetijah se namreč nadzor nad upravljanjem in lastništvo kmetij medgeneracijsko prenašata znotraj družine (Gasson in Errington, 1993; Lobely in drugi, 2010). Nasledstvo na kmetiji je zato temelj za obstoj in razvoj kmetije. Po Labandu in Lentzu (1983) je nasledstvo na družinskih kmetijah petkrat pogostejše kot pri drugih poklicih in pomeni najboljši primer medgeneracijskega prenosa fizičnega in človeškega kapitala. V socializacijskem procesu dobi potencialni

naslednik na kmetiji natančen vpogled v delo gospodarja in kmečki način življenja, pridobi si neposredne izkušnje in medgeneracijsko posredovana znanja, hkrati pa izoblikuje do vsega tega spoštljiv odnos, zlasti do zemlje kot primarnega vira za preživetje na kmetiji. Zato je po Labandu in Lentzu (1983) prenos človeškega kapitala med generacijami v isti družini tudi njegovo plemenitenje, hkrati pa se s tem povečuje vrednost fizičnega kapitala, tako njegova dejanska vrednost kakor tudi zavedanje o njegovi vrednosti. Da se to lahko zgodi, morajo biti izpolnjeni temeljni pogoji, in sicer to, da do prevzema kmetije in nadaljnega kmetovanja sploh pride in da je predaja kmetije nasledniku pravočasna.

Eden od velikih problemov v kmetijstvu razvitih držav je zmanjševanje števila prevzemov kmetij oziroma prenosov kmetij na naslednike. Evropska unija poskuša te negativne trende z nekaterimi ukrepi ustaviti. Po eni strani gre pri tem za podporo mladim kmetom za prevzem kmetij, ki se izvaja v obliki enkratne, nepovratne finančne pomoči za lažji prevzem in strukturno prilagoditev gospodarstva po prevzemu, po drugi strani pa za podporo zgodnjemu upokojevanju kmetov, ki se izvaja v obliki letne rente starejšim kmetom, ki prenehajo opravljati pridobitno kmetijsko in gozdarsko dejavnost na kmetiji zaradi prenosa kmetije na naslednika.

Slovenija je kot članica Evropske unije upravičena do sredstev omenjenih ukrepov. Spodbujanje prevzemanja kmetij in njihove pravočasne predaje je v Sloveniji še posebej pomembno, saj sta stanje nasledstva in starostna struktura gospodarjev na slovenskih kmetijah zelo zaskrbljujoča: po podatkih popisa kmetijstva iz leta 2000 ima izbranega naslednika le 23 % kmetij, povprečna starost gospodarjev pa je več kot 56 let, pri čemer je delež gospodarjev, starejših od 55 let, nad 57 % in se še povečuje. Kljub temu so po našem mnenju ukrepi Evropske unije, ki temeljijo predvsem na finančnih spodbudah, premalo, da bi v Sloveniji mlade zadržali v kmetijstvu in da bi bile kmetije pravočasno predane. Nasledstvo na kmetiji je namreč zelo kompleksno, zato ekonomski dejavniki niso edini dejavniki, ki vplivajo na prevzemanje in predajanje kmetij. Na podlagi raziskave, ki smo jo opravili na slovenskih kmetijah, smo vplive različnih dejavnikov na nasledstvo na kmetijah tudi dokazali. Pri identifikaciji dejavnikov, ki naj bi vplivali na nasledstvo na slovenskih kmetijah, smo se osredotočili na dejavnike, ki so značilni za vsako posamezno kmetijo. V primerjavi z dejavniki, kot so npr. makroekonomske razmere, razmere na trgu dela ipd., lahko pri naši raziskavi govorimo o »notranjih« dejavnikih kmetije oziroma dejavnikih strukture kmetije.

V raziskavi smo odgovorili na tri vprašanja. Zanimalo nas je, kateri dejavniki vplivajo in kako ti vplivajo na to:

- da je na kmetiji že oziroma bo kot naslednik določena/predvidena oseba, ki bo za gospodarjem zagotovo v celoti prevzela nadzor nad upravljanjem in vodenjem kmetije ter bo postala tudi gospodar;
- da se je ta oseba že sama odločila, da bo gospodarja nasledila, in da se je tudi odločila, da bo nadaljevala kmetovanje po prevzemu kmetije;
- kdaj namerava gospodar predati kmetijo določenemu/predvidenemu nasledniku oziroma koliko bo takrat star.

Prvo vprašanje se nanaša na določitev naslednika na kmetiji, drugo na naslednikovo odločitev glede prevzema kmetije, tretje pa na čas predaje kmetije nasledniku. Določitev naslednika na kmetiji in njegovo odločitev glede prevzema smo v raziskavi opredelili kot stanje nasledstva na kmetiji, to in čas predaje kmetije

pa kot nasledstvo na kmetiji. Ker gre za načrtovane (predvidene) prevzeme in predaje kmetij, se pristop preučevanja, ki je bil uporabljen v raziskavi, imenuje *ex-ante*.

Na predavanjih po Sloveniji, ki so sledila raziskavi, smo rezultate predstavili širši javnosti, zlasti kmetom in kmetijskim svetovalcem. Ob tem se je obširno razpravljalo. S pomočjo teh razprav se je izkazalo, da so med dejavniki, za katere smo na podlagi empirične analize ugotovili, da pomembno vplivajo na nasledstvo na slovenskih kmetijah, nekateri takšni, ki so za nasledstvo na slovenskih kmetijah specifični in ga še posebej zaznamujejo. V članku te dejavnike in njihove vplive na nasledstvo na kmetijah podrobneje predstavljamo. Razumevanje vplivanja teh dejavnikov na nasledstvo na slovenskih kmetijah je namreč izhodišče za naš predlog ukrepa, za katerega menimo, da bi bil veliko učinkovitejši za povečanje števila prevzemov slovenskih kmetij in njihove pravočasne predaje naslednikom, kot so ukrepi, ki se trenutno izvajajo v Sloveniji.

2. METODE

Ker smo želeli, da je zaradi primerjalne vrednosti rezultatov struktura preučevanih kmetij čim bolj homogena, smo njihov obseg v raziskavi omejili le na segment slovenskih kmetij, in sicer na hribovske kmetije. Po Hribniku (1994a) je namreč proces opuščanja kmetij v slovenskem prostoru značilen predvsem za hribovska območja. To je še posebej zaskrbljujoče, saj so hribovske kmetije najpomembnejša prvina hribovske kulturne pokrajine – so njeni trajni oblikovalci in vzdrževalci (Natek, 1989), v njihovem potencialu pa so osredotočene tiste pokrajinske sestavine, ki s svojimi raznovrstnimi učinki vplivajo na spremembe v pokrajini (Markeš, 1998). Da bi si bile hribovske kmetije čim bolj podobne, smo oblikovali ciljno skupino hribovskih kmetij. Izbrali smo jih na podlagi treh kriterijev:

- biti so morale v alpskem ali predalpskem območju Slovenije;
- njihova glavna proizvodna usmeritev je morala biti živinoreja;
- gospodarji kmetij so morali biti stari vsaj 45 let.

Ker statistične službe v Sloveniji ne nudijo vseh podatkov, ki smo jih potrebovali za raziskavo, smo te pridobil z anketiranjem, ki smo ga opravili junija 2005. Končni raziskovalni vzorec za preučitev vplivov izbranih dejavnikov je zajemal 789 hribovskih kmetij ali 11,6 % vseh hribovskih kmetij, ki smo jih na podlagi kriterijev opredelil kot ciljno skupino. Da je raziskovalni vzorec kljub nizkemu deležu reprezentativen, je razvidno iz primerjave podatkov nekaterih osnovnih značilnosti vzorca s podatki, ki veljajo za vse hribovske kmetije ciljne skupine (pri teh kmetijah gre za podatke, ki so bili

pridobljeni s popisom kmetij leta 2000). Povprečno so gospodarji na vzorčnih hribovskih kmetijah stari 60,9 leta, vsi gospodarji ciljne skupine pa v povprečju 60,4 leta. Gospodarjev moškega spola je v obeh primerih tri četrtine, zelo majhne pa so razlike tudi v povprečni velikosti kmetije – kmetije raziskovalnega vzorca so v povprečju velike 21,7 hektarja, vse kmetije ciljne skupine pa 20,6 hektarja. Rezultate raziskave smo zato v nadaljevanju posplošili na vse hribovske kmetije v Sloveniji, ki ustrezajo kriterijem ciljne skupine.

Vplive dejavnikov smo ugotavljali s pomočjo posebnih regresijskih modelov, imenovanih modeli diskretne izbire. Fox (1997) navaja, da je za regresijske modele značilno, da lahko na podlagi sprejetega modela in ocen njegovih parametrov iz vrednosti pojasnjevalnih spremenljivk napovemo vrednost odvisne spremenljivke, medtem ko modeli diskretne izbire – kot verjetnostni modeli – omogočajo napovedovanje verjetnosti izbire oziroma verjetnosti uresničitve dogodkov (Liao, 1994; Wooldridge, 2002). Pri naši raziskavi gre za dogodke, ki se nanašajo na stanje nasledstva na kmetiji in na predviden čas predaje kmetije nasledniku. Po opravljeni empirični analizi smo z intervjuji pridobili še mnenja in razmišljanja gospodarjev ter jih primerjali in povezali z rezultati empirične analize. Poleg skladnosti z rezultati empirične analize smo z intervjuji razkrili tudi povezave med vzroki za stanja nasledstva na kmetijah in predviden čas predaje kmetij naslednikom, ki so ostali pri preučevanju s kvantitativnimi metodami zabrisani, ugotovili pa smo tudi, kakšni so občutki in ravnanja gospodarjev v zvezi z nasledstvom na hribovskih kmetijah.

3. REZULTATI IN RAZPRAVA

Iz empirične analize je razvidno, da na nasledstvo na slovenskih hribovskih kmetijah pomembno vplivajo dejavniki, ki izražajo ekonomsko moč kmetije; to potrjuje, da so finančne spodbude – kot ukrep za prevzemanje in predajo kmetij – upravičene. Že Ana Barbič (1993: 265) ugotavlja, da »mladi, ki v kmetijstvu ostajajo, počnejo to vse manj iz emocionalnih in vse bolj iz ekonomskih razlogov.« Po Kovačiču (1995) namreč zahtevajo vse bolj zaostreni pogoji gospodarjenja v kmetijstvu nenehno uvajanje inovacij in prilagajanje proizvodne strukture tržnim zahtevam. V takem okolju pa dosejajo pozitiven razvoj le tiste kmetije, ki so ekonomsko dovolj močne. Najpomembnejši dejavnik, ki izražajo ekonomsko moč kmetije in se je zanj izkazalo, da ima na nasledstvo na kmetiji pomemben vpliv, je njena velikost.

Kmetijski proizvodni obrati z nekaj hektari kmetijskih zemljišč ne morejo zagotoviti primerljivega dohodka aktivnim in vzdrževanim članom kmečkega gospodinjstva (še zlasti, če so te kmetije v območjih s težjimi pogoji za kmetovanje), s tem pa ne tudi take ravni socialne varnosti, ki bi spodbujala mlade ljudi k ohranjanju kmetijskih gospodarstev kot proizvodnih in posestnih enot (Hribernik 1996: 16).

Ugotovitve se ujemajo z dognanji Rosemary Fennell (1981), Ruth Gasson in drugih (1988) ter Mieke Calus in drugih (2008), da je eden od glavnih vzrokov, da gospodarjevi otroci ne prevzamejo kmetij, v tem, da so premajhne. Če so namreč kmetije premajhne, si potencialni nasledniki in drugi člani gospodarjevega gospodinjstva ter morebitnih drugih gospodinjstev na kmetiji poiščejo zaposlitve zunaj kmetije, saj naj bi »preživele samo kmetije, ki bodo ustvarjale dovolj dohodka, kar pa pomeni iskanje možnosti zaslužka na bistveno širših osnovah« (Hribernik 1996: 28). Ugotovitev potrjujejo tudi Ochoa in drugi (2007), ki menijo, da se potencialni nasledniki na kmetiji pogosteje odločajo za prevzem kmetije, če se imajo možnost ob kmetovanju zaposliti v nekmetijskem sektorju. Ruth Gasson (1986) ugotavlja, da lahko zaposlitev zunaj kmetije, ki običajno največ prispeva k skupnemu deležu prihodkov iz virov zunaj kmetije, vpliva na večjo stabilnost ter povišanje skupnega dohodka in ekonomske moči kmetije, s tem pa tudi na donosnost in nadaljevanje kmetovanja, hkrati pa lahko pomeni prvi korak k prenehanju in opustitvi kmetovanja, zlasti če začnejo ti viri v skupnem letnem prihodku na kmetiji prevladovati.

Čprav torej ugotovljeni vpliv ekonomskih dejavnikov na nasledstvo na kmetijah sicer upraviči ukrepe Evropske unije, se je z raziskavo potrdilo, da na nasledstvo na kmetijah pomembno vplivajo tudi drugi, neekonomski dejavniki, ki še posebej zaznamujejo nasledstvo na slovenskih kmetijah. Razdelimo jih lahko v dve skupini:

- dejavniki, prek katerih se izraža tradicija oziroma tradicionalni vzorci mišljenj in ravnanj, in
- dejavniki, prek katerih se kažejo stališča, percepcije in mnenja gospodarjev.

3.1. VPLIVI DEJAVNIKOV, PREK KATERIH SE IZRAŽA TRADICIJA OZIROMA TRADICIONALNI VZORCI MIŠLJENJ IN RAVNANJ

Dejavnik, prek katerega se nedvomno kaže tradicija, je število otrok moškega spola v gospodarjevi družini. Pri prevzemanju kmetij imajo namreč gospodarjevi sinovi že po tradiciji prednost pred hčerami (Kimhi in Nachlieli, 2001; Crockett, 2004; Schwartz, 2004). To je razvidno tudi iz razmerja med številom gospodarjev in gospodaric na preučeni kmetijah – večina (75 %) gospodarjev je moškega spola – ter razmerja med določenimi oziroma predvidenimi nasledniki in naslednicami – prvih je več kot 80 %.

Čprav se je pomen tradicij in tradicionalizma (zlasti patriarhalnosti in konzervatizma) tudi na podeželju in med kmečkim prebivalstvom v marsičem pomembno zmanjšal, ne gre spregledati, da se vedenjski vzorci pri intergeneracijskem prenosu kmetovanja razmeroma zelo dobro ohranjajo. Kmetije še vedno prevzemajo v pretežni meri moški, ženske pa bistveno redkeje in še to, če ni druge možnosti. (Hribernik 1994b: 41).

Po podatkih empirične analize je verjetnost, da bo kmetijo prevzel naslednik, ki se bo še naprej ukvarjal s kmetovanjem na njej, skoraj 70-odstotna, če so na kmetiji vsi gospodarjevi otroci moškega spola. Če ima gospodar le otroke ženskega spola, je verjetnost za prevzem in nadaljnje kmetovanje 55,2-odstotna. Iz podrobnejše analize podatkov raziskave je še razvidno, da gospodarji izberejo za prevzem kmetije hčere običajno zato, ker nimajo moških potomcev – na skoraj 65 % proučenih kmetij, na katerih so za prevzem kmetije izbrane hčere gospodarjev, ni bilo moških potomcev. Hkrati so hčere za prevzem kmetije navadno le predvidene in niso določene zagotovo – takih je bilo v raziskavi 84,6 % izbranih naslednic. Glede na to, da so skoraj vse predvidene naslednice na preučevanih kmetijah stare pod 40 let – večina jih je stara do 30 let –, lahko sklepamo, da nekateri gospodarji še vedno upajo, da bodo lahko moškega naslednika izbrali med vnuki ali pa bodo za to vlogo določili zete. Glede tega Tietje (2004) ugotavlja, da gospodarji za naslednike raje določijo zete kot pa svoje hčere. Zanimivo je, da je določitev sina za naslednika za večino popolnoma samoumevna. To lahko razberemo tudi iz razmišljanj enega od gospodarjev, ki je sodeloval v naši raziskavi:

/.../ Imam eno hčerko in samo enega sina, ki je zdaj končal srednjo šolo. Rad dela na kmetiji in če mu ne bom dal hitro kmetije, se lahko zgodi, da bo zgubil veselje, pa bo šel. Potem ne bom imel nikogar več, da bi mu lahko kmetijo predal. Veliko je takih primerov v naših hribih /.../

Čeprav je torej tradicija še vedno izjemno močan dejavnik za vztrajanje pri kmetovanju tudi za mlajše generacije – po Hriberniku (1993) je zaradi predanosti tradiciji, ki je za kmečko populacijo značilna bolj kot za druge sfere prebivalstva, zapuščenje kmetijstva manjše, kot bi ga glede na marginalni položaj kmečkega poklica v slovenski družbi lahko pričakovali –, moramo biti pri interpretaciji takih dejavnikov, kot je »tradicionalno« privilegiranje moških potomcev, pazljivi. Tradicionalni vzorci lahko namreč tudi ogrozijo obstoj kmetij, saj zavirajo proces nasledstva in pravočasen prenos kmetij na naslednike. To potrjujejo tudi izsledki empirične analize – vpliv število otrok moškega spola v gospodarjevi družini na čas predaje kmetije je izrazit, vendar negativen, kar se ujema z rezultati raziskav Kimhija (1994) ter Kimhija in Nachlielija (2001). Vzrok za to naj bi bilo po Kimhiju (1994) večje število potencialnih naslednikov, zaradi česar si gospodar pri odločitvi za naslednika običajno vzame več časa. Zaradi čakanja na moškega prevzemnika in s tem zavlačevanja gospodarjev z natančno določitvijo naslednikov in s predajo kmetij se lahko zgodi, da do prevzema kmetij sploh ne pride. Gospodarji bi morali torej preseči tradicionalne vzorce privilegiranja moških naslednikov, med njimi pa bi moralo prevladati tudi spoznanje, da so lahko tudi ženske dobre in sposobne gospodarice.

Drugi »tradicionalni« dejavnik, ki lahko prav tako

pomeni grožnjo za obstoj kmetij in ima velik vpliv na čas predaje kmetij, je tako imenovana starost gospodarja ob predaji kmetije. Na slovenskih kmetijah so še vedno zelo zakoreninjeni tradicionalni vzorci glede časa predaje kmetij. Izkazalo se je namreč, da gospodarji svoje kmetije zelo pogosto »po tradiciji« (formalno) obdržijo v rokah vse do smrti oziroma jih predajo šele takrat, ko jim opešajo moči ali ko zbolijo in niso več zmožni voditi kmetije. Ugotovitve se ujemajo s spoznanji Kimhija in Lopeza (1999), ki menita, da gospodarji kljub negativnim posledicam posvečajo pozornost vprašanju glede nasledstva običajno šele v poznejših letih, v veliko primerih pa zavlačujejo s tem vse do smrti. Razlogi za to so po našem mnenju trije. Prvi je ta, da so gospodarji čustveno močno navezani na svoje kmetije. Za mnoge slovenske gospodarje so namreč kmetije še vedno način in smisel življenja – življenjski projekt –, ne pa kapital, ki ga je treba nenehno oplajati (Kerbler, 2003). Gospodarji lahko zavlačujejo s predajo kmetije tudi, če so kmetijo prejeli v gospodarjenje (pre)pozno. Na predajo kmetije so namreč morali čakati dolgo in tako kljub visoki starosti gospodarijo le kratek čas. Na tem mestu si želijo ostati še nekaj časa, čeprav morda imajo odrasle potomce, ki bi kmetije že lahko prevzeli. Tretji razlog za zavlačevanje s predajo kmetij pa je ta, da je gospodarje strah. Po Luciji Pinterič in drugih (2006) daje namreč gospodarju vodenje kmetije moč, pravice, vrednost ter s tem poslušnost družine in tistih, ki delajo na kmetiji. Gospodarji se bojijo, da bodo svoje pravice in veljavo s predajo izgubili, s tem pa tudi smisel, zaradi katerega bi še sploh živeli. Da bi se torej okreplil pozitiven pomen nasledstva, bi morali na slovenskih hribovskih kmetijah prepoznati in preseči tradicionalne vzorce, ki ovirajo proces nasledstva ter s tem ogrožajo nadaljnji razvoj in obstoj hribovskih kmetij. Zlasti med gospodarji bi moralo prevladati spoznanje, da morajo svojim naslednikom kmetije predati pravočasno, da lahko svojim otrokom zaupajo in jim brez strahu predajo to, kar so sami s trudom ustvarili.

Empirična analiza je pokazala, da s predajo kmetij zavlačujejo predvsem gospodarji velikih kmetij, kar je edinstveno v svetovnem merilu. V vseh drugih raziskavah, v katerih so preučevali vplive dejavnikov na čas predaje kmetij, se je namreč izkazalo prav nasprotno. To še dodatno potrjuje, da imajo na slovenskih kmetijah dejavniki, prek katerih se izraža tradicija, večji vpliv na nasledstvo kot ekonomski dejavniki. Velikost kmetij in naložbe potencialne naslednike sicer spodbudijo, da se odločijo za prevzem kmetije in nadaljevanje kmetovanja, vendar pa je očitno, da gospodarji, potem ko začnejo nasledniki usmerjati svojo energijo v delo na kmetijah, s predajo kmetij pogosto zavlačujejo. Sklepamo lahko, da so gospodarji velikih kmetij tesneje povezani z delom in življenjem na kmetiji, tesnejša je tudi čustvena navezanost na kmetijo. Ko se gospodar za predajo končno odloči oziroma naj bi do predaje prišlo takrat, ko gospodar umre, je pogosto že prepozno, saj je tisti, ki je bil določen za naslednika in je bil nekoč odločen

kmetijo prevzeti in nadaljevati kmetovanje, zaradi čakanja že obupal, izgubil je svoj »notranji naboj«, v tem času pa se je tudi postaral in si poiskal drugo zaposlitev v nekmetijskem sektorju. Ustvaril si je svoj dom, družino in si oblikoval nove življenjske načrte. V tem času je kmetija tudi kapitalno oslabela, njena finančna trdnost se je zmanjšala, saj starejši gospodarji običajno niso dovolj inovativni in dovzetni za tržne novosti in premalo vlagajo v razvoj svojih kmetij. Vse to pa nekdanj gotovega naslednika še dodatno odvrne, da bi kmetijo prevzel, saj bil moral vanjo ogromno vložiti, poleg tega pa nima zagotovila, da bo njegova zamisel realizirana in trud za to poplačan. In enako kot zanj velja tudi za druge gospodarjeve otroke, potencialne naslednike. Po Hriberniku (1995: 210) je namreč »ponovna vrnitev na kmetijo, potem ko si je ‚pregnani‘ potomec že uredil lastno življenje drugod, malo verjetna«.

V zvezi s starostjo gospodarjev in časom predaje kmetije nasledniku Glauben in drugi (2002) govorijo o pojavu »časovne poti prenosa kmetij«. Po njihovem mnenju se z daljšanjem načrtovanega časa predaje kmetije nasledniku podaljšuje dejanski čas prenosa, saj naj bi gospodarji, ki načrtujejo, da bodo kmetije predali naslednikom v petih letih, to tudi dejansko storili, če pa nameravajo kmetije predati pozneje kot čez pet let, jih dejansko predajo pozneje, kot so načrtovali. To kaže, da starejši ko postaja gospodar, težje preda kmetijo nasledniku. S podrobnejšo analizo se je tudi razkrilo, da obstajajo med mlajšimi in starejšimi gospodarji razlike glede časa predaje kmetij naslednikom, kar se kaže v njihovem odnosu do kmetij in kmetovanja oziroma razumevanju pozitivnih in negativnih posledic, ki jih prinašajo tradicionalni vzorci mišljenj in ravnanj. Izkazalo se je, da mlajši gospodarji bolje poznajo zakonitosti tržne ekonomije, zlasti mehanizme za učinkovitejšo akumulacijo kapitala, kot starejši, zato predajo kmetije naslednikom prej kot starejši gospodarji – Kimhi (1994) navaja, da običajno preden začne produktivnost kmetij upadati oziroma kmalu po tem (avtor take gospodarje opiše kot altruiste). Ugotovitve potrjuje tudi primer preučene slovenske hribovske kmetije, na kateri je naslednik že natančno določen in bo tudi nadaljeval kmetovanje. Gospodar je star 52 let in namerava kmetijo predati nasledniku čez štiri leta, ko bo ta dopolnil 24 let. Gospodar je glede časa predaje kmetije nasledniku poudaril pomen starosti gospodarja, pri kateri pride do predaje kmetije nasledniku:

.../ Sina, ki me bo nasledil, smo vzgojil v poštenega in pridnega človeka. Veliko mi pomaga, o marsičem že odloča in takoj, ko bo končal s študijem agronomije, mu bom kmetijo predal. Čeprav sem še mlad, smo taki za našo mladino že stari. Na mladih svet stoji, pravijo .../ Ne pa tako, kot na mnogih naših kmetijah, ko držijo gospodarji kmetije v svojih rokah do svoje smrti, mladi pa do takrat že obupajo .../

Podrobnejša analiza je še pokazala, da pomenijo kmetije, na katerih so gospodarji stari med 50 in 55 let, največji delež kmetij, na katerih so določeni ali

predvideni nasledniki že tudi sami trdno odločeni, da bodo kmetije prevzeli in nadaljevali kmetovanje. Po Pfefferju (1989) je namreč kmečka družina v tem času v »obdobju življenjskega cikla«, ki se imenuje »obdobje generacijskega prehoda«. Gospodarji bi morali izkoristiti ta ugodni trenutek in predati kmetije naslednikom, tudi če čutijo, da so še polni življenjske energije, zanosa, načrtov in idej. S staranjem gospodarjev se namreč prične povečevati tudi število kmetij, na katerih do prevzema ne bo prišlo oziroma na njih po prevzemu ne bodo več kmetovali. Delež teh kmetij preseže delež tistih, na katerih bo prišlo do prevzema in nadaljnega kmetovanja, ko so gospodarji stari od 60 do 64 let, torej ob koncu njihove aktivne delovne dobe.

3.2. VPLIVI DEJAVNIKOV, PREK KATERIH SE KAŽEJO STALIŠČA, PERCEPCIJE IN MNENJA GOSPODARJEV

Ker vzgoja potencialnega naslednika v prihodnjega gospodarja v celoti poteka na kmetiji v okviru družine, ima pri ohranjanju medgeneracijske kontinuitete na kmetijah zelo pomembno vlogo usmerjenost staršev – v tradicionalni, v glavnem še vedno patriarhalni družbi, kot je kmečka, zlasti usmerjenost gospodarjev oziroma njihova stališča, percepcije in razmišljanja. Vedenjski in miselni vzorci, ki jih potencialni nasledniki v socializacijskem procesu dobivajo od gospodarja, ki je vzor potencialnemu nasledniku za njegov prihodnji poklic, se namreč pri intergeneracijskem prenosu kmetovanja zelo dobro ohranjajo. Kot navaja Tietje (2004), se usmerjenost staršev pogosto prenaša na otroke. Sklepamo lahko, da to v Sloveniji še posebej velja za kmetije v hribovskih območjih, ki so imele v primerjavi z dolinsko-ravninskimi predeli več stoletij specifičen razvoj, ki je temeljil predvsem na avtarkičnosti kmetij in zaprtosti kmečke družbe. Po Hriberniku (1993: 254) se namreč »isti socialni sistem reproducira zlasti, če je tradicionalna kmečka družba notranje socialno slabo diferencirana in če prevladuje patina preteklosti nad sedanjostjo in prihodnostjo, ki se v procesu socializacije nenehno reproducira, kmečka kultura pa neposredno prenaša iz roda v rod.«

Rezultati empirične analize so pokazali, da na odločitve potencialnih naslednikov glede prevzemov kmetij in nadaljnjeg kmetovanja njihovih bolj kot dejanska struktura kmetij vplivajo percepcije in mnenja gospodarjev o strukturi kmetij. Sonja Treven (1998) navaja, da je percepcija psihološki proces, pri katerem posamezniki interpretirajo informacije iz okolja in si na njihovem temelju oblikujejo svojo sliko o svetu. Percepcije se precej razlikujejo od objektivne stvarnosti in močno vplivajo na vedenje ljudi, zato vedenje ni zasnovano na stvarnosti sami, temveč na percepciji tega, kar je stvarnost v resnici. Izkazalo se je, da če gospodar dojemata delo na kmetiji in kmečki način življenja v splošnem kot breme, če je zaskrbljen glede nadaljnega razvoja kmetije oziroma

nima zaupanja v kmetijo kot primarni vir preživetja, je verjetnost prevzema take kmetij in nadaljnega kmetovanja na njej bistveno manjša, kot če gospodar razmišlja spodbudno, pozitivno. Gospodarji lahko torej s pozitivno percepcijo, spodbudami, z zadovoljstvom in veseljem do dela in življenja na kmetiji ter z dobrim mnenjem o kmetij, njeni strukturi (zlasti ekonomski) ter njenem trenutnem in prihodnjem razvoju pomembno vplivajo na odločitve potencialnih naslednikov, da se za prevzeme odločijo in da tudi nadaljujejo kmetovanje ter ohranijo medgeneracijsko kontinuiteto, s tem pa omogočijo nadaljnji razvoj in obstoj kmetije.

Eden od dveh dejavnikov, ki izraža percepcijo in mnenja gospodarjev in za katerega se je z empirično analizo izkazalo, da pomembno vpliva na nasledstvo na kmetiji, je dejavnik, ki smo ga poimenovali odločitev gospodarja, ali bi se še enkrat odločil, da bi prevzel kmetijo in na njej gospodaril, če bi imel to možnost. Po FASTERINGU (1995, 1999) in TIETJU (2004) izraža gospodarjeva odločitev, da bi še enkrat prevzel kmetijo in na njej gospodaril, če bi imel to priložnost, zadovoljstvo s poklicem, ki ga opravlja. Izraža tudi njegovo veselje do dela in življenja na kmetiji, njegov spoštljiv odnos do kmetije in ohranjanja dediščine predhodnih generacij. Vse to ima zelo pomemben motivacijski učinek pri pripravah in odločitvah določenega ali predvidenega naslednika za prevzem kmetije, kar potrjujejo tudi rezultati empirične analize. Med kmetijami, katerih gospodarji bi se še enkrat odločili, da bi prevzeli kmetije in na njih gospodarili, je 77,8 % takih, ki jih bodo prevzeli nasledniki in na njih še naprej kmetovali, med kmetijami, katerih gospodarji se za to ne bi odločili, pa je 66,8 % takih, na katerih do prevzemov ne bo prišlo ali pa jih bodo prevzeli nasledniki, ki se ne bodo ukvarjali s kmetovanjem. Zanimiva je tudi ugotovitev, da je med kmetijami, na katerih nasledniki še niso natančno določeni in nihče še ni predviden za to vlogo, njihovi gospodarji pa se za ponoven prevzem kmetije ne bi več odločili, skoraj 84 % takih, katerih gospodarji naslednikov ne bodo iskali, zaradi česar se medgeneracijska kontinuiteta ne bo ohranila.

Pomen zadovoljstva z delom, ki ga opravljajo na kmetiji, izraža tudi mnenje oziroma razmišljanje mladega gospodarja na hribovski kmetiji. Prevzemnik bo nadaljeval kmetovanje. Star je 24 let, ima srednješolsko kmetijsko izobrazbo, v prihodnje želi povečati število živine in načrtuje, da bo kmetijo opremljal z novimi stroji in napravami. Predhodni gospodar, njegov oče, bi se brez pomislekov še enkrat odločil, da bi prevzel kmetijo in na njej gospodaril, če bi imel to možnost. V intervjuju je mladi gospodar povedal:

.../ Na tej kmetiji se dela z veseljem in vztrajno že mnogo let. Zato sem se odločil kot mladi fant za nadaljnjo kmetovanje. Obdelujemo vse, tudi najbolj strme površine. V kolikor se razmere do kmeta ne bodo preveč zaostriale, bom z veseljem nadaljeval. Preveč pod prste gledati kmetu se mi ne dopade in suženj ne mislim postati /.../

V nasprotju s tem kaže drugi primer, kako ima lahko nezadovoljstvo gospodarja s poklicem, ki ga opravlja, tudi nasprotno učinke:

.../ Ne želim nobenemu od svojih otrok ali vnukov tako napornega in skromnega življenja. Samo veselje do narave in živali ne more odtehtati vseh odrekanih in naporov, ki jih prinese življenje na taki hribovski kmetiji /.../

Na tej kmetiji naslednik še ni določen in nihče še ni predviden za naslednika, gospodar pa tudi ne išče naslednika in ga tudi do takrat, ko bo prenehal gospodariti, ne bo našel in določil. Če bi imel gospodar možnost, se nikoli več ne bi odločil, da bi kmetijo prevzel in na njej gospodaril.

Drugi dejavnik, prek katerega se kažejo gospodarjeve percepcije, in se je zanj prav tako izkazalo, da pomembno vpliva na nasledstvo na kmetiji, je gospodarjevo mnenje o finančni sposobnosti kmetije za vlaganje v nadaljnji razvoj. Pomemben je tudi dejavnik, ki izraža njegovo mnenje o obremenitvi kmetije za nadaljnji razvoj zaradi najetih kreditov in drugih finančnih bremen. Ta dva dejavnika sta zelo pomembna pri odločitvah potencialnih naslednikov za nasleditev na kmetiji. Ugotovitve glede vplivov prvega dejavnika se ujemajo z rezultati raziskav GLAUBNA in DRUGIH (2004), glede vplivov drugega dejavnika pa z ugotovitvami GLAUBNA in DRUGIH (2002), MINNE VÄRE in WEISSA (2003) ter MINNE VÄRE in DRUGIH (2005). Če gospodar meni, da je kmetija finančno sposobna za vlaganje v nadaljnji razvoj, je verjetnost, da ga bo nasledil naslednik, ki bo na kmetiji tudi nadaljeval kmetovanje, za 38,6 odstotne točke večja, kot če meni, da kmetija ni finančno sposobna. Tudi verjetnost ohranitve medgeneracijske kontinuitete je manjša, če gospodarji menijo, da so dolgovi zaradi najetih kreditov ali druga finančna bremena prehuda obremenitev za nadaljnji razvoj kmetije.

Zelo pomembno je zlasti spoznanje, da je med kmetijami, ki imajo po mnenju gospodarja dovolj kapitalske moči za nadaljnji razvoj, skoraj tri četrtine takih, katerih nasledniki niso le natančno določeni, ampak so se tudi sami že popolnoma odločili, da bodo kmetije prevzeli in nadaljevali kmetovanje. Po drugi strani kar 45 % kmetij, katerih gospodarji menijo, da finančne obremenitve ogrožajo nadaljnji razvoj kmetij, še nima določenih ali predvidenih naslednikov, gospodarji pa tudi ne vidijo nobenih možnosti, da bi lahko zagotovili naslednike. 20 % gospodarjev kmetij s finančnimi obremenitvami pa je svoje naslednike sicer določilo ali predvidelo, vendar so se ti odločili, da kmetij ne bodo prevzeli ali pa po njihovem prevzemu ne bodo nadaljevali kmetovanja. Če torej gospodar ni gotov glede kapitalske moči kmetije in s tem glede njenega prihodnjega razvoja, če ga je strah za nadaljnji razvoj kmetije zaradi finančnih bremen, je ta njegov dvom pomembna informacija za potencialnega naslednika, ki se odloča za poklic. Če mladi prejmejo od staršev informacije, da kmetija ni finančno sposobna

za vlaganja v prihodnji razvoj, se, kot kažejo izsledki empirične analize, za prevzeme takih kmetij običajno ne odločijo.

4. APLIKACIJA REZULTATOV

Nov ukrep, ki ga na podlagi spoznanj iz svoje raziskave predlagamo za povečanje števila prevzemov slovenskih kmetij in njihove pravočasne predaje naslednikom, je načrtovanje nasledstva na kmetijah. Menimo namreč, da se je le tako mogoče izogniti strahovom in zastarelim tradicionalnim načinom razmišljanja, zaradi katerih se lahko poveča tveganje za zmanjšanje verjetnosti nasledstva na kmetiji, poleg tega pa se z dolgoročnim načrtovanjem nasledstva poveča vzajemno zaupanje med družinskimi člani in spodbudi pozitivno razmišljanje gospodarja kmetije, kar vodi do njenega (uspešnega in nemotenega) medgeneracijskega prenosa. Načrtovanje nasledstva na kmetijah mora biti izvedeno postopoma, v posameznih korakih, pri čemer je njegova najpomembnejša sestavina čas. Nasledstvo na kmetijah namreč ni dogodek, ki bi se zgodil v določenem trenutku, ampak je proces, ki poteka postopoma, v daljšem časovnem obdobju, nanj pa vplivajo različni dejavniki in okoliščine, zato mora tudi učinkovito načrtovanje nasledstva potekati nepretrgoma. Začeti se mora kot neformalen proces, ko se začnejo družinski člani učiti kmetovanja in se vključevati v delo na kmetiji. Osnovni korak, ki odpira pot k načrtovanju nasledstva na kmetiji, je vzpostavitev komunikacije med družinskimi člani, ki sprejemajo odločitve v zvezi s kmetijo. Pri tem gre za interakcijo med starejšo generacijo (gospodarjem in njegovim partnerjem) na eni strani in mlajšo generacijo (otroci) na drugi. Šele ko je komunikacija vzpostavljena ter začnejo vsi odkrito razmišljati in govoriti o svojem sodelovanju pri prihodnjem razvoju kmetije, ko vedo, kaj hočejo doseči in v kakšnem časovnem okviru, je treba to pisno dokumentirati v obliki načrta nasledstva, ki mora vsebovati:

- opis osebnih in poslovnih ciljev ter pričakovan družinskih članov;
- upokojitveni načrt gospodarja in njegovega partnerja;
- načrt usposabljanja naslednika in razvijanja njegovih kmečkih spretnosti;
- akcijski poslovni načrt (na primer prihodnja usmeritev kmetije in podobno);
- finančni načrt;
- načrt delitve dela pred prenosom kmetije in po njem (na primer vloge in odgovornosti);
- načrt prenosa upravljanja, nadzora, lastništva in dela;
- krizni načrt;
- časovni okvir izvedbe.

Dobri načrti nasledstva omogočajo:

- dovolj časa za ustvarjanje dohodka za upokožitev tistih, ki prenehajo kmetovati;
- dovolj časa za to, da se kmetija razvije do te mere, da lahko preživi naslednjo generacijo;
- pomoč pri zagotavljanju uspešnega razvoja kmetije v prihodnje;
- močno motivacijo mlajši generaciji, da lahko posvetijo svoje zamisli in energijo prihodnjemu razvoju kmetije;
- spodbude za razmišljanje in usposabljanje za nekmetijske poklice za otroke, ki bodo našli zaposlitev zunaj kmetije.

Ker je vsaka kmetija edinstvena in ker ne obstaja le en (skupni) pristop, ki bi ustrezal vsaki kmetiji, je treba prepoznati dejavnike, ki vplivajo na nasledstvo na kmetijah, in izdelati načrte nasledstva za vsako kmetijo posebej. Zaradi kompleksnosti problematike morajo te načrte pripraviti in usmerjati strokovni svetovalci oziroma koordinatorji, ki morajo imeti ustrezna znanja in veščine na področju vseh treh glavnih sestavin vodenja družinske kmetije (družina, lastništvo in poslovanje) in ki sodelujejo in usklajujejo delo z družino na kmetiji na eni strani ter različnimi strokovnjaki in službami na drugi (strokovnjaki na področju obdavčevanja kmetij, pravniki, svetovalci za kredite, svetovalci za poslovanje kmetij, finančni načrtovalci, strokovnjaki na področju socialnega, pokojninskega in življenjskega zavarovanja ter drugi strokovnjaki glede na potrebe vsake kmetije). Skupaj sestavljajo tako imenovano mrežo za načrtovanje nasledstva na kmetiji. V nekaterih državah so take mreže partnerskih organizacij in strokovnih svetovalcev zelo dobro razvite (na primer Kanada, Avstralija in ZDA). Kmetijam pomagajo tako, da pripravljajo načrte nasledstva in jih stalno dopolnjujejo v skladu z novimi okoliščinami ter usmerjajo družine pri izvajanju teh načrtov. Poleg dokazanega zmanjšanja opuščanja kmetijstva pri mladih in pospešitve prenosov kmetij na naslednike, vpliva načrtovanje nasledstva v teh državah zelo spodbudno tudi na medgeneracijske odnose, zaradi česar se je povečala kakovost življenja, dela in sobivanja različnih generacij na družinskih kmetijah.

5. SKLEP

Raziskava je pokazala, da v Sloveniji ekonomski dejavniki sicer pomembno vplivajo na nasledstvo na kmetijah, s čimer so ukrepi Evropske unije za spodbujanje prevzemanja kmetij in njihove pravočasne predaje upravičeni, vendar so finančne pomoči za mlade prevzemnike in za zgodnje upokojevanje gospodarjev le »zadnja stopnja« od mogočih spodbud za povečanje števila prevzemov in predaj slovenskih kmetij. Pomembne so šele takrat, ko je na kmetiji naslednik zagotovljen in tudi že natančno določen ter ko se ta zagotovo odloči za prevzem kmetije in tudi za nadaljnje kmetovanje po prevzemu oziroma ko se gospodar odloči

kmetijo nasledniku pravočasno predati. Vendar mora do takih odločitev na kmetiji sploh priti. Za izpolnitev tega pogoja je treba pomembne korake narediti že veliko prej – nasledstvo na kmetiji je treba dolgoročno načrtovati. Načrtovanje nasledstva na kmetiji je ukrep, za katerega smo prepričani, da bi pospešil število prevzemov slovenskih kmetij in njihove pravočasne predaje naslednikom. Slovenija bi zato morala slediti zgledu drugih držav ter vzpostaviti mreže za načrtovanje nasledstva na kmetijah in specializirane centre (z ustreznimi storitvami), ki bi te mreže usklajevali. Centri bi lahko v obliki službe (na primer služba za načrtovanje nasledstva na kmetijah) delovali v okviru Kmetijsko-gozdarske zbornice Slovenije, saj so struktura zbornice (organizirana je v obliki območnih enot in izpostav), njena vloga in njene prednostne naloge dobra osnova za njihovo vzpostavitev, za ukrep in zagotavljanje finančnih sredstev za njegovo promocijo ter izvajanje pa bi morala biti odgovorna država. Ob ustanovitvi tovrstne službe v Sloveniji bi lahko strokovni svetovalci, tako imenovani koordinatorji v začetku izšli iz vrst kmetijskih svetovalcev Kmetijsko-svetovalne službe. Za koordinatorje je namreč zelo pomembno, da si pridobijo zaupanje kmečkih družin, in kmetijski svetovalci, ki delujejo lokalno in so si prek svojega dela tako naklonjenost večinoma že pridobili, zelo dobro poznajo tudi ekonomske in socialne razmere v posameznih kmečkih družinah, pogosto tudi, kakšni so v njih medosebni odnosi. Preden bi prevzeli vlogo koordinatorjev pri načrtovanju nasledstva, bi morali opraviti usposabljanje po programu, ki bi poleg ustreznih znanj in veščin nujno vključeval tudi prakso v centrih za načrtovanje nasledstva na kmetijah v tujini ter aplikacijo in prilagajanje tujih izkušenj slovenskim razmeram. Na začetku delovanja bi morala nova služba vso skrb posvetiti ozaveščanju kmetov o problematiki nasledstva in promociji svojega dela oziroma poslanstva. Predvidevamo, da se bi za izdelavo načrtov nasledstva najprej odločili v kmečkih družinah, v katerih imajo naslednike že zagotovljene in so se ti že tudi sami odločili za prevzeme kmetij, saj bi s tem želeli potrditev in jamstvo za svoje odločitve. To bi službi za načrtovanje nasledstva omogočilo uspešen začetek pri vzpostavitvi mreže za načrtovanje, saj je v družinah, v katerih že vsi odkrito razmišljajo in govorijo o svojem sodelovanju pri prihodnjem razvoju kmetije, načrte nasledstva hitreje in lažje oblikovati. Pomemben potencial za doseganje dobrih rezultatov službe in s tem za samopromocijo bi lahko bile ob začetku delovanja še kmetije, ki so jih nasledniki šele prevzeli, saj bi bili mladi gospodarji najverjetneje pripravljani in željni sodelovati. Ob ustrezni promociji bi pozitivni rezultati službe (o njih smo prepričani) k pripravi načrtov nasledstva v nadaljevanju spodbudili tudi druge kmečke družine, primeri dobre prakse iz Slovenije pa bi lahko v prihodnosti vodili k sprejetju novega ukrepa tudi na ravni Evropske unije.

Zahvala

Iz srca hvala gospe Maji Klemen Cokan iz Kmetijsko-gozdarskega zavoda Celje za organizacijo mojih predavanj o problematiki nasledstva, za neomajno podporo in zaupanje.

Viri in literatura:

Barbič, A. (1993). (Samo)obnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji. *Sodobno kmetijstvo*, 26(6): 258–266.

Calus, M., Van Huylenbroeck, G. in Van Lierde, D. (2008). The relationship between farm succession and farm assets on Belgian farms. *Sociologia Ruralis*, 48(1): 38–56.

Fasterding, F. (1995). Hofnachfolge in Westdeutschland. *Landbauforschung Völknerode*, 45(1): 48–66.

Crockett, J. (2004). The nature of farm succession in three New South Wales communities. *AFBM Journal*, 1(1): 14–27.

Fasterding, F. (1999). Nachfolge in landwirtschaftlichen Betrieben in Deutschland. *Berichte über Landwirtschaft*, 77(2): 165–183.

Fennell, R. (1981). Farm Succession in the European Community. *Sociologia Ruralis*, 21(1): 19–42.

Fox, J. (1997). *Applied regression analysis, liner models, and related methods*. London, New Delhi: Thousand Oaks, Sage Publications.

Gasson, R. (1986). Part time farming: Strategy for survival? *Sociologia ruralis*, 24(3): 364–376.

Gasson, R. in Errington, A. (1993). *The Farm Family Business*. Wallingford: CAB International.

Gasson, R., Crow, G., Errington, A., Hutson, J., Marsden, T. in Winter, D. M. (1988). The Farm As a Family Business: A Review. *Journal of Agricultural Economics*, 39(1): 1–41.

Glauben, T., Tietje, H. in Weiss, C. H. (2002). Intergenerational Succession on Family Farms: Evidence from Survey Data. Kiel: University of Kiel, Department of Food Economics and Consumption Studies. Dostopno na: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/24918/1/cp02ti74.pdf> [sneto 12. 12. 2009].

Glauben, T., Tietje, H. in Weiss, C. H. (2004). Succession in Agriculture: A Probit and Competing Risk Analysis. Selected paper for the annual Meeting of the American Agricultural Economist Association (AAEA) in Denver, 2004. Dostopno na: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/20067/1/sp04gl03.pdf> [sneto 15. 1. 2010].

- Hribernik, F. (1993). Vpliv vrednotenja izobraževanja in vrednotenja poklicev na šolanje kmečke mladine. *Sodobno kmetijstvo*, 26(6): 251–258.
- Hribernik, F. (1994a). Proces zapuščanja kmetijstva se nadaljuje. *IB revija*, 28(3–4): 26–34.
- Hribernik, F. (1994b). Sklepanje in razveljavljanje zakonskih zvez v Sloveniji s posebnim ozirom na kmečko prebivalstvo. *IB revija* 28(12): 34–45.
- Hribernik, F. (1995). Nekateri vidiki socio-demografskega položaja kmečkih družin v Sloveniji. *Socialno delo*, 34(3): 203–216.
- Hribernik, F. (1996). Ali lahko kmetije v Sloveniji zagotavljajo primerno socialno varnost kmečkemu prebivalstvu? *Socialno delo*, 35(1): 15–30.
- Kerbler, B. (2003). A conception of developmental typology of mountain farms: a case study of the municipality Ribnica na Pohorju. *Acta geographica Slovenica*, 43(2): 87–120.
- Kimhi, A. (1994). Optimal Timing of Farm Transferal From Parent to Child. *American Journal of Agricultural Economics*, 76: 228–236.
- Kimhi, A. in Lopez, R. (1999). A Note on Farmers' Retirement and Succession Considerations: Evidence from a Household Survey. *Journal of Agricultural Economics*, 50(1): 154–162.
- Kimhi, A. in Nachlieli, N. (2001). Intergenerational Succession on Israeli Family Farms. *Journal of Agricultural Economics*, 52(2): 45–58.
- Kovačič, M. (1995). Funkcije kmetijstva v prihodnjem razvoju podeželja. *Izhodišča, sestavine in problemi celovitega razvoja podeželja v Sloveniji*, str. 61–73. Ljubljana: Skupina Narava in Človek.
- Laband, D. N. in Lentz, B. F. (1983). Occupational Inheritance in Agriculture. *American Journal of Agricultural Economics*, 65(2): 311–314.
- Liao, T. F. (1994). *Interpreting probability models: logit, probit, and other generalized linear models*. London, New Delhi: Thousand Oaks, Sage cop.
- Lobley, M, Baker, J. in Whitehead, I. (2010). Farm succession and retirement: Some international comparisons. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 1(1): 49–64.
- Markeš, M. (1998). Vloga kmetijstva v razvojnem programu Triglavskega narodnega parka. *Kmetijstvo in okolje: zbornik posveta*, str. 91–96. Ljubljana: Kmetijski inštitut.
- Natek, M. (1989). Kmetije kot činitelji in jedra gospodarske in socialne preobrazbe hribovskega sveta. *Dela*, 6: 196–207.
- Ochoa, A. M. A., Casanovas Oliva, V. in Almansa Sáez, C. (2007). Explaining farm succession: the impact of farm location and off-farm employment opportunities. *Spanish Journal of Agricultural Research*, 5(2): 214–225.
- Pfeffer, M. J. (1989). Part-time farming and the stability of family farms in the Federal Republic of Germany. *European Review of Agricultural Economics*, 16: 425–444.
- Pinterič, L., Černič Istenič, M. in Vrtačnik, J. (2006). Kmečka družina na prehodu od tradicionalnosti k post modernosti. *Acta agriculturae Slovenica*, 88(2): 101–116.
- Schwartz, U. (2004). *To farm or not to farm. Gendered paths to succession and inheritance*. Münster, Lit Verlag.
- Tietje, H. (2004). *Hofnachfolge in Schleswig-Holstein*. Kiel: Institut für Ernährungswirtschaft und Verbrauchslehre der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel.
- Treven, S. (1998). *Management človeških virov*. Ljubljana: GV.
- Väre, M. in Weiss, C. H. (2003). Farmers' succession considerations and realization of succession plans. Typescript.
- Väre, M., Weiss, C. H. in Pietola, K. (2005). Should one trust a farmer's succession plan? Empirical evidence on the intention-behaviour discrepancy from Finland. Paper prepared for the presentation at the XIth Congress of the EAAE 'The Future of Rural Europe in the Global Agri-Food System', 24–27 August 2005, Copenhagen, Denmark. Dostopno na: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/24622/1/pp05va02.pdf> [sneto 10. 1. 2010].
- Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. Cambridge, London: The MIT Press.